

DİJİTAL DÖNEM VE BEN: ÜRETKENLİK VE ESARET ARASINDA

Prof. Dr. Murat KİRİŞÇİ*

Üretim değiştiği her dönem bir devrimi getirmiştir. Yani insanlık kendi öyküsünü üretim araçları, üretim biçimi ve üretim ilişkileri üzerinden yazmıştır ve yazmaya devam etmektedir. Arz-talep dengesinin değişimi, siyasetten ekonomiye, sosyal ilişkilerden kültüre, hayat biçimlerinden sanata kadar her alanda büyük değişimler getirmiştir. Dijital dönemin de ürettiği devrimin odak noktası üretimdir. Otonom sistemler devriminin yeni dönemin hayatı nasıl değiştirdiği fazla fark edilmemektedir. Bir değişimin eşliğinde olduğumuz ifade edilmektedir ki bu tamamen yanlıştır. Çünkü bu eşik 2005’lerde idi ve 2010 itibarıyla hayatın kılcal damarlarına kadar girdi. Görmüyor, bilmiyor ya da fark etmiyoruz diye bu değişimin daha gelmediğini söylemek doğal görünse de hayatı anlamlandırmaya yetmediği açıktır. Dijital dönemin doğrudan üretim ilişkilerine dâhil olmuştur ve üretim biçiminin değişmesini sağlamıştır. Değişim aracı olan para dünya tarihindeki yerini yavaş yavaş yitirmektedir. Yeni dünyanın değişim aracı ilk etapta yine para olacaksa da yakın bir gelecekte değişim araçlarının da değiştiğini göreceğiz. Üretim gibi değişim araçları da somuttan soyuta doğru evrilmeye başladı. Yeni devrimin hayatımıza getireceği değişiklik birkaç başlıkta değil hayatın tüm noktalarında olacaktır. Değişim aracının paradan bilgiye dönüşmesi gibi hayat tümüyle bilgiye geçmektedir. Yeni dünya bilgi toplumu-bilgi ekonomisi olarak belirlenmiştir ki burada ifade edilen bilgi önceki dönemlerde ifade edilenden çok farklı ve çok derin etkilere sahip haldedir. Küreselleşme ideolojisi 2008 yılında son bulurken yeni hayat bilinenden çok daha farklı bir “özgürlük” alanı olarak belirlenmiştir. Yakın geçmişe kadar gelen süreci belirleyen kavramlar yeni dönemi tanımlamamaktadır.

* ESAM İstanbul Stratejik Araştırmalar Direktörlüğü

Yeni devrimle başlayan bu dönemde program yazmaktan ziyade veri toplanması önemli hale geliyor. Peki, veri ne işe yarıyor? Veriler ile, gelecek tasarlanıyor ve ne yapılacağının örnekleri elde edilmiş olunuyor. Veriler eğitilen makinelerin besin kaynağı oluyor. Böylece bir (veya daha çok) öğrenme algoritması yardımıyla bu veriler işleniyor ve yapılmak istenenler veriler yardımıyla makineye öğretiliyor. Böylece belirtilen gereksinimler insana ihtiyaç duymadan makinelerin karar verme metotları ile yürütülüyor.

Otonom sistemler devrimi denilen bu dönemi için, 2013 yılında Endüstri 4.0 adlandırması ile Almanya bir yol haritası çiziyordu. Aslında Endüstri 4.0 dijital dönüşüm başlığının endüstri kısmındaki parçası idi. Ama dijital dönüşüm, dijital hayat çok daha geniş bir perspektif sunuyor. Bu dönemin en önemli özelliği süreyi kısaltan işlemler yapması, makinelerin insanların müdahalesine imkân bırakmadan konuşabilmeleri, anlık iletişim üretebilmeleridir. Üretim süreçlerinde yıllık, aylık, haftalık ya da günlük değil an itibarıyla raporlama yapabilmeleri, anlık olarak üretim bandındaki mamulü değişik bir şekilde elde edebilmeleri en önemli imkândır. Bu anlık iletişim için makinelere yapay zekâ tanımlanmaktadır. Yani verileri işleyen algoritmalar ile makineler teçhiz edilmektedir. O halde yapay zekâ büyük veriler kullanarak öğrenen yani verinin makine üzerinde modellenmesi ile makineyi düşündüren, hareket ettiren yapılardır. Zeki canlılara benzetilerek karmaşık problemleri insan gibi çözebilen, insan gibi düşünerek hareket edebilen yapıdır yapay zekâ.

1997 yılında dünya Satranç şampiyonu Kasparov'un, IBM'in ürettiği Deep Blue adlı bilgisayara satrançta yenilmesi, yani bilgisayarların satranç oynayabileceğinin görülmesi, yapay zekânın hayata nasıl girdiğinin bir göstergesidir. 3 dakika içerisinde 60 milyar hamle hesaplayabilen deep blue 2,5 puana karşı 3,5 puan ile Kasparov'u yenmeyi başarmıştı. Elbette bu büyük bir öneme sahiptir. Ama burada sorulacak sorular olabilir: Deep Blue kazandığı maç sonunda duyulandı mı, sevindi mi, övündü mü, kibirlendi mi, sevincini arkadaşlarıyla paylaşabildi mi? Bu karşılaşmayı Kasparov kaybettiğinde ne hissetti? Bu hisler deep blue kaybetseydi makine için geçerli olabilir miydi? Dijital araçlar mükemmel çalışsa dahi insan olabilme imkânı kazanabilir mi?

Yeni dönem için yapay zekâ ifadesi tek başına bu yeni dünyayı tanımlamaya yetmemektedir. Otonom sistemler devrimi, yapay zekâ ile beraber IoT, Blockchain, Big Data, metaverse gibi kavramları da içermektedir. Bu yüzden yeni dönemin en önemli özelliği "hızın hızı"nı arttırmasıdır. Hayat içerisindeki belirsizliklere çözüm üretmekten

milyarlarca verinin depolanmasına, bu büyük veride istenilenlere en hızlı biçimde okunmasına kadar çok geniş bir perspektifte anlaşılması gereken bir durumdan bahsediyoruz aslında.

Yapay zekâ bir devrim olduğundan insanlık tarihinde çok önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönüm noktasında yapay zekâ, önceyi yok ediyor, tarihi, coğrafyayı, dinleri, dilleri, ekonomileri, ulus devletleri, sosyal hayatı vs. Yırtıcı kapitalizmin tanımlı olduğu modern dönemlerden yıkıcı kapitalizme geçiş yapıyor. Evet yıkıcı! Her şeyin üstünden geçip, yıkıp yok ederek ilerleyen, beklemeyen, hız arsız bir dönemin ifadesidir bu. Bir bilginin eskime süresi ortalama üç ay ve bu süre de şimdilik böyle. Daha hızlı da olacak. Yeni sisteme dâhil olmayanları yok sayacak bir hızdan bahsediyoruz. Yeni sisteme ayak uyduramayanın var olmadığına iddia edildiği ve bizzat uygulandığı bir sistem bu.

Yeni dünyanın insanlığa sunduğu imkân eğlencedir. Eğlence için ise dijital dönemin bileşenlerinin bilinmesi gerek yoktur. Eğlence ücretsiz, sınırsız ve hiçbir engele takılmaksızın insanların mobil telefonlarına kolayca indirilebilmektedir. "Sosyal" olarak tanımlanan mecralardan fotoğraflar paylaşıyor, anlamlı ifadelerle ile bilgi seli oluşturuluyor, beğenilen fotoğraflar-paylaşımlar-gönderiler-deneyimler kendi ağları içerisinde bulunanların beğenisine sunulmak için paylaşıyor. Müzikten diziye sinema filminden mini videolara oyundan alışverişe kadar çok geniş bir eğlence sistemine ücretsiz olarak hem de hiçbir sorun yaşamadan, zorlanmadan ulaşılabilir. Kişilerin sosyal mecradaki bu etkinlikleri, kendilerini özgürce(!) ifade etme ve kendi yaşantılarını uluslararası da dâhil olmak üzere herkes ile paylaşabilme, kendilerini tanıtabilme, tanınabilme imkânını sunuyor. Kişiler böylece kendi dijital evrenlerini oluşturuyor, kendi uzaylarında yeni bir hayat tasarlıyorlar. Kendilerini sunmanın ötesinde dijital dünyanın verdiği büyük imkânlardan birisi olarak tanıdık olsun olmasın başka kişilerin ürettiği içeriklere karşı da memnuniyet (veya memnuniyetsizlik) ifade etme fırsatı buluyorlar. Hayatı kolaylaştıran, kişinin kendini yeniden ifade etmesini sağlayan, hatta kişinin kendisini gerçekleştirebildiğine ikna eden bu dönem araçları kalabalıkların RIZalarını imal eden bir süreçtir. Özellikle fiziksel dünyanın tek boyutluluğundan(!), tek düzeliğinden(!) zamansal boyunduruklardan(!) kurtaran bir KURTARICI olarak dijital dünyanın geniş imkanlarını ortaya seren araçlar RIZamız olmadan hiçbir şey yapmayacaklarını, hiçbir şeyi değiştirmeyeceklerini, hiçbir mahreme girmeyeceklerini iddia ederek gönüllerde taht kurmaktadırlar. Aslında eğlenceye tutkun insanların bu sistemden RAZI oldukları ve çok da her şeye itiraz etmedikleri açıktır. Ama yine de sistemin sahipleri işi şansa bırakmayarak kendilerini yasal olarak garantiye almak için bu

RIZAYı imal etmeden adım atmamaktadırlar. Dijital dünyanın çok boyutlu alternatifleriyle insanın doğal zaaflarına uygun çözümler üreterek oluşabilecek sorunları hızlı ve yasal olarak çözen bir sistem, görünenin aksine çok fazla alternatiften bahsederken aslında birbirinin aynısı olan yapıları sunmakta, klasik insan düşüncesinin öngöremeyeceği yöntemleri kullanarak RIZA imal ederken hiç zorlanmamaktadır.

Dijital dönemin temel karakteristiği kalabalıkların, çevrim dışındayken yani gerçek hayattayken yaşadıklarını, fotoğraflar ve gönderiler aracılığıyla çevrimiçi yayınlayarak, diğer insanların normal zamanda bilemeyeceği, hakkında bilgi sahibi olamayacakları durumlarını ortaya dökmekte, bunu bir özgürlük olarak tanımlamaktadır ve bu hayat biçimi profesyonellerden sıradan insanlara kadar herkes için bir norm haline gelmektedir. Bu norm ise bilinenin aksine bilgiyi değersizleştirmektedir. Bu dönemin insan tipinin araştırmadan bilgi edinmeden her konunun en doğrusunu bildiğini zanneden, gereksiz bir özgüven ve gereksiz bir kibir sahibi olmasıdır.

Yeni dijital evrendeki paylaşımlar, anlatılar, beğeniler vs için yapılan araştırmalar, kişilerin derin kaygılarının, çatışmalarının, talep-beklenti ve isteklerinin, arzularının, tutkularının paylaşılmasının aslında bu durumlarla başa çıkmak için kullandığını göstermektedir. Başa çıkma problem başlıkları kişileri daha fazla paylaşıma itmekte ve hatta din, siyaset, özgürlükler, psikoloji gibi hassas konularda gerçek hayattakinden çok daha sık görüş-inanç bildirir hale geliyorlar.

1992 yılında Çin’de bulanık mantık (yapay zekâ) çalışan kişi sayısı on beş bindi. Bugünü düşünün! 90’larda yapay zekâ sistematik bir gelişme gösterdiği için dünya bugün yapay zekâ konusunda iyi bir yerlere geldi. 2010’larda başlayan tartışmaların/ çalışmaların geldiği noktayı belki 2030’larda göreceğiz. Ama şu anda dünyada bilinenin çok üstünde, çok farklı nitelikte ve hayatı gerçekten değiştirecek bir noktada bilgi ve teknoloji var. Bu bilgi ve teknoloji akademik çalışmalarda kısmen görünür durumda. O halde yeni dünyanın ne olduğunu anlamak isteyen için önce yeni dünyanın tartıştığı bilgilere ihtiyaç var. Yeni bilgilerin kullanılması ancak günü ve geleceği kısmen analiz etmeye imkân tanıyacaktır.

Teknik/teknolojik tartışmalar genelde konudan bihaberler tarafından gündem ediliyor. Yapay zekânın geldiği noktaya bakıldığında bu konuyu çalışanlar/bilenler değil genelde spekülatif konuşanların ağzına sakız olduğu görülüyor. Yapay zekâ hakkında konuşanlar konu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarından kullandıkları dil ve üslup dönemin yapısına hiç uygun düşmüyor. Dil ve üslup olarak en az elli yıl geriden gelen bu

analiz biçimleri günü anlamaya yetmediği gibi gelecek hakkında da hiçbir öngöründe bulunamıyor. Elli yıl geriden konuşmak(elli sayısına takılmayalım, sayılar değişebilir) yanlış mı diye soranlar için söyleyelim ki elli yıl önceki şartları bilmek, tarih hakkında bilgi sahibi olmak elbette önemli ama bugün önümüze sunulan tarzın ne olduğunu bilmeyenler bu değerlendirme hatalarından kurtulamaz. Sanayi devriminin ve hatta IT devriminin dilinin ortadan kalktığı bir dönemden geçiyoruz. Eğer yeni dünyadan, değişimden bahsediyorsak bugünün dilini bilen, yapay zekâ dönüşümlerine hâkim kişilerin sözlerini dikkate almalıyız.

Elbette dönemin olumlu yönleri de mevcuttur. Bu olumlu süreçlerin konuşulmasının gerekliliği aşikârdır. Karanlık tablolar içinde yeni dönemi öcüye çevirip cadı avına çıkmanın hiçbir anlamı yoktur. Bu dönem “post-post modern” bir dönemdir ve döneme itiraz edenlerin kullandıkları dilin Modernizm dili olması acıdır. Modernizm ile yüzleşmeden post-modernizme ve oradan da bu döneme geçiş yapmanın sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktan başka bir çare yoktur şu anda. Dijital dönüşümün hayata getirdiği kendine özgü çözümlere karşı durmaya çalışanların itiraz süreçlerinde inançları, geleneksel değerleri, kültürleri konusundaki muhafaza etme dürtüsüne rağmen gelen dönemi bilmemenin getirdiği panik, dile yansımıştır. Bu dil eskiden itiraz edilen dönemlerin erdemlerini anlatan ve bu dönemin bu erdemleri ortadan kaldıran yapısını konuşmaktan ibaret zayıf bir muhalif duruştur.

5G teknolojisini uyduruk iyonizasyon hikâyeleriyle konuşmak, dedikodu yapmak yerine ne olduğunu anlasa insanlık bu yeni dönemin hız ifadesinin de ne olduğunu görebilir. Hızın hızını arttıran bir dünyada düşünmek/akletmek nasıl mümkün olabilir ki? Bu yeni hıza adapte olmayanların hayatta kalması nasıl olur? Sisteme dâhil değilseniz nasıl kontrol edilebilirsiniz? Bu hız içinde Yıkıcı Kapitalizm için üretirken nasıl hayata söz söyleyebilirsiniz? Bu hız için koşarken nasıl tecrübe biriktirebilirsiniz? Sanayi devriminin merkezi üretim sistemlerine itiraz eden süreçleri, merkezilikten uzaklaşan yapay zekâ teknolojilerinde göremeyeceğiniz için sisteme nasıl eleştiri getirebilirsiniz? Sanayi devriminin merkezi üretimlerinin patronları görünür idi. Şimdiki sistemin üretiminde kişilerin kendileri olacak ve daha yerel daha minimal üretim merkezleri yapılacak. Bu yerele itiraz nasıl olacak? İnsanlar kendilerine mi itiraz edecekler? Para sistemi bankalar aracılığıyla yapılıyorken kan emicilik yani filmin kötü karakteri bankalar ve patronlarıydı. Yapay zekâ teknolojilerinin ürettiği ekonomi modelinde kişi kendinden başka kimseyi tanımayacak. Bu yeni ekonomide kime itiraz edip, kime isyan edecek? Kişiyi bırakın, kurumsal olarak bile hangi firmayı muhatap alacak? İşte değişimin sebebi!

Değişimin sebebi olan yeni bilgiyi düşünürken şu noktaya da dikkat etmeliyiz: Her konuda karanlık güçler aramak, karanlık güçler tartışması yapmak, bir süre sonra doğru düşünmeyi yok eder. Bilgiden ziyade zanlar üzerine kurulmuş, somut kanıtlara dayanmayan söylemler muhakeme gücünü ortadan kaldırır. Bağımsız düşünemez hale geliriz ve böylece istenilen kalıplarda düşünmeye başlarız. Spekülasyonlar hakikate ulaşmanın öndeki en büyük engellerdir. Spekülasyonları konuşmaya başladığımızda aslında dedikodudan ibaret “-mişli” rivayet kalıplarıyla konuşup bilgi ve belgesi olmayan boş sözlere sahip oluruz.

Bilgiye dayalı ve metodik düşünmek gerek. Mukayese ile düşünmeyi öğrenmek spekülasyonlara, dedikodulara karşı en güçlü silahtır. Dikkat edilecek olunursa spekülatif konuşanlar hep aynı konuşurlar ve ne çevrelerini ne de dünyayı fark edebilirler. Değişimin ne olduğunu, neden olduğunu anlamanın yöntemi bilgi ve analizdir.

Bugün değişen sistem para ve teknolojinin evlenmiş olmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu evlilikten doğan çocuğun ismi ise BİLGİ EKONOMİSİ’dir ve içeriği hibrittir. Yani ulus devlet kadar sermaye/para, para kadar teknoloji, teknoloji kadar sosyal hayat, sosyal hayat kadar bireyselleşme iç içe geçmiştir bu yeni ekonomide. O yüzden içerdiği bilgi ve teknoloji şimdiye kadar kullanılan fikirleri içermekle beraber daha geniş ve daha karma bir yapıya sahiptir. **Değişen ekonomi ise şimdiye kadar bilinenlerin hepsini YIKMIŞTIR.** Dedik ya bu yeni sistemin özelliği yıkıcı diye.

Bilgi ekonomisi, sermaye ile oluşmuş uluslar üstü güç merkezlerini daha yerel hale getiriyor ki bu aslında sermayenin bu kadar güçlü olmadığı eski dönemlerdeki duruma bir gidişi tetikliyor. Bu noktada, sermayenin fabrikalar aracılığıyla ortaya koyduğu merkezi üretimi yerelde daha küçük atölyelere indirgeyen bir dönüşümden bahsedilebilir. Merkez bankaları da bu eski yapıya iyi bir örnek teşkil edebilir. “Dünya beşten büyüktür” ifadesini de bu merkezizetçiliğe bir itiraz olarak okumak mümkündür. Aşırı merkezizetçi, aşırı fabrikalaşmış sistemler aslında hep kriz üretiyordu ve 2000’lerin başından itibaren kendini içten kemiren halde buldu. Merkezizetçilikle her şeyin çözüleceğine olan inanmışlık, bu krizlerle kendini yok etti zaten. Salgın karantinası ile başlayan çevreci olaylar (havanın temizlenmesi, ozon sorununun azalması, hayvanların daha özgürleşmeleri, doğal kaynak kirliliğinin azalması gibi) aslında bu merkezizetçi üretim modelinin doğayı da çok tahrip ettiği görüşüyle uyumludur.

Yeni bir sistem geliyorsa, gelene karşı durup bunu reddetmeye kalkmak, bilgi dışı ise, çok makul değildir. Çünkü itirazımız ile geleni engellediğimizde oluşacak boşluğu da iyi hesaplamamız gerekir. Aslında dünya sürekli dönüşümler yaşıyor. Bu dönemin özelliği ise, insanı aşırı hızlı bir dönüşme tabi tutmasıdır ki bunun sonuçları hakkında da çok fazla bilgi sahibi değiliz. Muhtemelen bu sistemi kurgulayanlar çok önceden bu sonuçlar hakkında öngörülere sahiptir ancak bunları biz yaşarken öğrenebileceğiz. Bu yüzden bilgi edinmek ve yeni olan hakkındaki bilgileri analiz etmek gerekmektedir. Bir altlık oluşturmadan yaptığımız itirazlar hayatta çok yer bulamayacaktır.

Araçların değiştiği dönemlerin üretim biçimlerini değiştirdiğini dolayısıyla devrimleştiğini ifade ediyoruz. Araç değişiyor olsa da amaç değişiyor mu? Bu devrimleri ortaya çıkaran kişiler/hareketler/olayların amacı neydi/nedir/ne olacaktır?